

Право і безпека. -2004. -Т.3. -№ 2. -С.53-59.

5. Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10-ти т. /Відп. ред. Ю.І. Римаренко та ін. -К.: Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2003. -Т.1. -1232 с.

6. Венедіктов В.С., Зозуля І.В. Проблеми реформування системи МВС України. -Ужгород: ВАТ «Патент», 2005. -216 с.

7. Урманцев Ю.А. Эволюционика или общая теория развития систем природы, общества и мышления [Электронный ресурс]. -Режим доступа: <http://sci.aha.ru/ots/evol.zip>.

8. Запорожцев Є.Г. Системоутворюючі чинники, що впливають на ефективність управління в органах (підрозділах) МВС України // Вісник Одеського ін-ту внутр. справ. -2005. -№ 3. -С.74-78.

9. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручник /За ред. Ю.Ф. Кравченка. -К.: Нац. академія внутр. справ України, 1999. -702 с.

10. Слонов Н. Ситуативность и системность в менеджменте // Проблемы теории и практики управления. -2001. -№ 5. -С.88-91.

11. Посметний В.В. Проблеми оптимізації системи ві-

домчих закладів освіти МВС України, які здійснюють початкову підготовку працівників органів внутрішніх справ // Право і безпека. -2005. -Т.4. -№ 3. -С.82-85.

12. Ключев О.М. Органи внутрішніх справ як складна соціальна система // Вісник Нац. ун-ту внутр. справ. -2004. -Вип.25. -С.282-287.

13. Шакун В.И. Аспекты реформирования правоохранительной системы Украины // Право и образование. -2001. -№ 5. -С.166-176.

14. Кадьев Т. Два подхода к РБП или как избежать ошибок? [Электронный ресурс]. -Режим доступа: http://www.managementclub.com.ua/component/option%2Ccom_simpleboard/Itemid%2C87/func%2Cview/id%2C327/view%2Cflat/catid%2C3/index.php?option=com_content&task=view&id=192&Itemid=111.

15. Бандурка О.М. Теорія і практика управління органами внутрішніх справ України: Монографія. -Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. -780 с.

16. Рахманин С. Административный тупик // Зеркало недели. -№ 10. -19-25.03.2005.

Надійшла до редколегії 27.04.2006

ЗОЗУЛЯ І.В. К ПОЛЕМИКЕ О СИСТЕМНОСТИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ И СИСТЕМНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ И РЕФОРМИРОВАНИЯ МВД УКРАИНЫ

Упорядочена практика методологического применения системной терминологии и представлены рекомендации по исправлению и употребимости отдельных системологических терминов в научном направлении по вопросу деятельности правоохранительных органов государства, управлению деятельностью и реформировании системы МВД Украины.

ZOZULJA I.V. TO POLEMIC ABOUT SYSTEM-DEFINED LAW ENFORCEMENT ORGANS AND SYSTEM-DEFINED MANAGERMENTS AND REFORMING OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

Practice of methodological application of a system terminology is ordered and recommendations for correction and common use separate systemology terms in a scientific direction on a question of activity on a question of activity of law enforcement organs of the state, management of activity and reforming of system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are submitted.

А.С. ЛУКАШ

Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого

УДК 343.91:343.62(477)

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗГВАЛТУВАННЯ В УКРАЇНІ¹

Надана кримінологічна характеристика згвалтування відповідно до новітніх даних.

Згвалтування є найтяжчим серед злочинів проти ста-

тевої свободи та статевої недоторканості особи. Питання, пов'язані з ним, розглядалися багатьма вченими, серед яких, наприклад: Ю.М. Антонян [1], Б.Л. Гульман [2], О.П. Д'яченко [3], Г.Б. Єлемісов [4], О.Г. Кальман [5], А.О. Едельштейн [6], Я.М. Яковлев [7] та ін. Але на сього-

¹ Первинна рекомендація з напрямку досліджень: докт. юрид. наук Голіна В.В. (НЮАУ).

дні, у зв'язку зі змінами у суспільних відносинах та свідомості людей, іншим ставленням до моральності у сфері статевих відносин, показники згвалтувань суттєво змінилися. Так, наприклад, якщо у певний інтервал за радянських часів кількість згвалтувань збільшувалася, то сьогодні – навпаки (про що йтиметься далі). Деяко змінене і кримінальне законодавство. У зв'язку з цим дослідження зазначеної проблеми є доволі актуальним.

Метою цієї роботи є спроба надати кримінологічну характеристику згвалтування за новітніми даними. У наукових публікаціях пропонується широке і вузьке поняття “кримінологічна характеристика”, включаючи до нього певний набір показників – складових частин [8, с.104-105]. Показники, які входять до кримінологічної характеристики того чи іншого злочину, мають відображати його особливості, підходи, характерні саме для цього злочину, а також новітні дані. Цю статтю ми будували на власних

кримінологічних дослідженнях, результатах запитів до відповідних державних органів України та власних поглядів на деякі проблеми, що складає новизну цієї роботи. Як уявляється, кримінологічна характеристика згвалтування являє собою відомості про його рівень, коефіцієнт, структуру та динаміку, латентність, про особистість злочинця, мотиви і цілі злочинної поведінки, а також основні риси особистості потерпілої особи та особливості її поведінки. На думку В.В. Голіни, кримінологічна характеристика зображує узагальнені прояви кримінально-правового явища [9, с.70].

В Україні протягом 2001-2005 років всього було зареєстровано 5030 згвалтувань. За цей період відбулося зниження рівня зареєстрованих злочинів. Так, якщо у 2001 році було зареєстровано 1051 згвалтування, то у 2005 – 924, що складає зменшення їх кількості на 12,1 %² (рисунок 1, крива А).

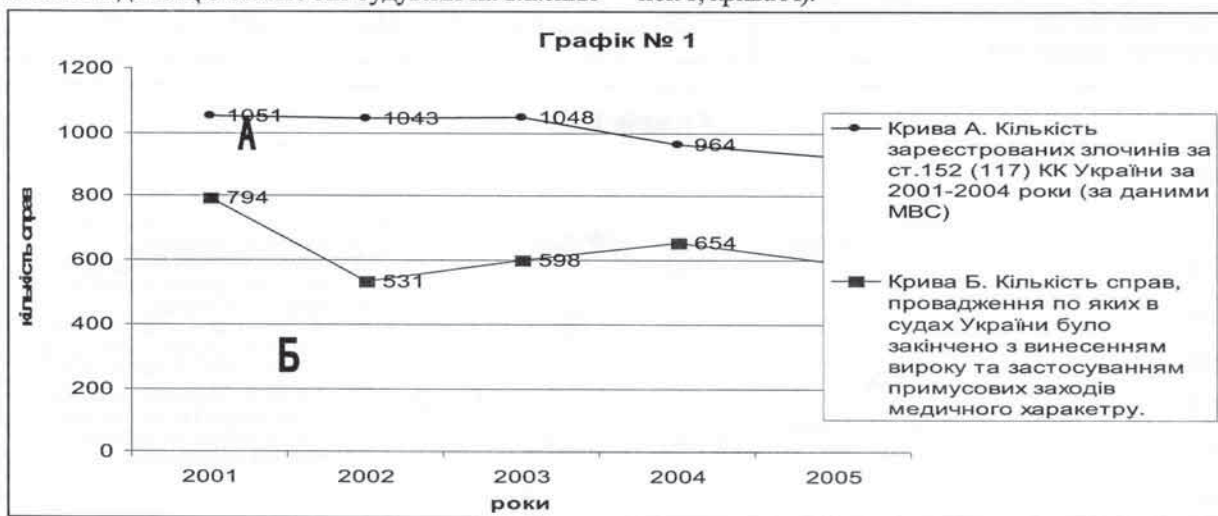

Рисунок 1 – Кількість зареєстрованих згвалтувань за 2001-2005 роки в Україні

Подібну тенденцію до зниження (25,8 %) мають дані щодо кількості кримінальних справ, судового провадження по яких закінчено винесенням судового вироку та застосуванням примусових заходів медичного характеру щодо засуджених осіб³. Так, якщо у 2001 році таких справ було 794, то у 2005 – 589 (рисунок 1, крива Б). Неозброєним оком видно, що певна кількість кримінальних справ не доходить до стадії винесення судового вироку або застосування примусових заходів медичного характеру. Є можливим її підрахунок шляхом порівняння середньої кількості справ, які були зареєстровані у 2001-2005 роках та справ, за якими судом винесені вирок або постанова за-

стосування примусових заходів медичного характеру. Різниця між ними складає 37,5 %, тобто така кількість справ “відпадає” протягом стадій кримінального процесу. Серед причин є ті, які з’являються як протягом досудового розслідування, так і на стадії судового провадження. Серед них, на нашу думку, наступні: відсутність доказів вчинення злочину, не встановлення особи вчинення згвалтування, невідоме місце знаходження обвинуваченого, а також закриття справ на стадії досудового розслідування, на стадії судового провадження, повернення кримінальної справи прокуророві в порядку ст.149-1 КПК України на стадії судового розгляду, направлення її на додаткове розслідування тощо. До цієї ж цифри входить латентність згвалтувань, причини та структура якої розглядатиметься окремо в інших роботах.

Наступним елементом кількісно-якісного аналізу згвалтування є розгляд та порівняння кількості зареєстрованих осіб за підозрою у вчиненні згвалтування та засуджених за цей злочин. Щодо першого, то тут також спостерігається тенденція до зниження показників, проте представити повну, однорідну картину, як на графіку рисунку 1, не є можливим з причин: (а) відсутності відповідних форм в Міністерстві внутрішніх справ України про кількість зареєстрованих осіб по окремим групам злочинів за 2001 рік; (б) різних підстав підрахунку показників, через що у формі про кількість зареєстрованих осіб за вчинення конкрет-

² Вирахувано за даними, отриманими у Департаменті інформаційних технологій України МВС України, управління статистики за статистичною формою 1-А “Про зареєстровані злочини і результати роботи на території України” за період з 2001 по 2004 роки.

³ Решта показників, які містяться у формах звітності № 1, 3 Державної судової адміністрації України, серед яких, такі як залишок справ на кінець звітного періоду, кількість справ, направлених за підсудністю, кількість закритих справ та деякі інші позиції цих форм звітності, не можуть надати необхідної картини для виявлення динаміки та/або різниці між зареєстрованими злочинами та кількістю справ, за якими судом визнано їх вчинення. Ця решта даних наводиться у таблиці.

них злочинів у 2002-2004 роках міститься позиція “кількість виявлених”, а у 2004-2005 роках – “кількість встано-

влених осіб”. Це не являє собою одне і те ж як за звучанням, так і за наповненням (графік рисунку 2, криві А та Б).

Таблиця - Показники форм звітності Державної судової адміністрації України

Роки	2001		2002	2003	2004	2005
	Ст.152	Ст.117				
Залишок на початок звітного періоду	24	297	106	233	290	271
Надійшло у ... р.	181	773	729	732	713	672
Закінчено провадженням всього у ... р.	133		623	724	735	688
З них:						
- з винесенням вироку	118	667	521	594	639	573
- застосування примусових заходів медичного характеру		9	10	4	15	16
- повернуто на додаткове розслідування (ДС)	8	85	45	53	43	46
- направлене за підсудністю	6	29	30	39	24	20
- закрито провадження	1	1	10	24	5	22
- повернуто до прокурору за ст.241-1 КПК України		2	7	10	8	11
Залишок на кінець періоду	70	272	212	231	268	255
Всього закінчено провадження	925					

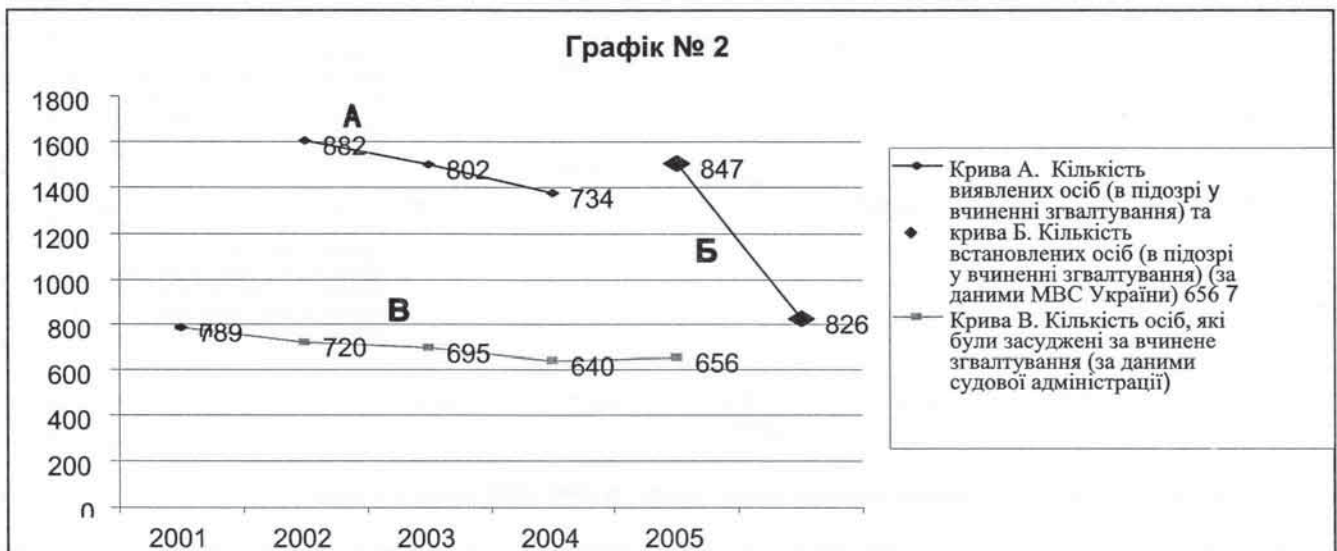

Рисунок 2 - Кількість зареєстрованих осіб за підозрою у вчиненні зґвалтування та засуджених у 2001-2005 роках

Проте навіть якщо розглядати окремо періоди за 2002-2004 та 2004-2005 роки, то видно, що відбувається зниження кількості зареєстрованих осіб на 16,8 % та на 2,5 % відповідно. Так само має місце зниження кількості осіб, які були засуджені за вчинення зґвалтування. Воно складає майже 17 %⁴.

На графіках рисунків 1 і 2 можна побачити однакову картину. Вона полягає в різниці між “верхніми” та “нижніми” кривими. Різниця між числом засуджених та зареєстрованих зґвалтувань складає близько 15 % (див. графік рис.2). Цей відсоток наочно показує кількість осіб, які були зареєстровані органами внутрішніх справ за підозрою у вчиненні зґвалтування, та які не доходили до стадії судового розгляду. Причини цього, як виявляється, є тотожними вищенаведеним про різницю між зареєстрованими справами та справами, провадження щодо яких закінчено винесенням вироку або застосуванням заходів медичного хара-

ктеру щодо осіб, які вчинили зґвалтування.

Подібна динаміка зґвалтувань спостерігається і у деяких сусідніх державах, наприклад в Росії [10, с.505-506]. Така картина є відносно новим явищем. Для порівняння можна взяти, наприклад, дані, наведені О.Г. Кальманом у дисертації. За його словами, з 1960 по 1975 роки мало місце зростання кількості засуджених за зґвалтування на 141,8 % [5, с.38].

Як виявляється, зниження кількості зареєстрованих зґвалтувань не можна сприймати як позитивне явище за умови пропаганди легких статевих стосунків, культури насильства та змін у суспільстві⁵.

⁴ Вирахувано за даними, отриманими у відділі статистики загальних судів управління судової статистики та звітності Державної судової адміністрації України за формою № 6, 7 з 2001 по 2005 роки.

⁵ Як уявляється, це явище можна пояснити рядом факторів, головним із яких є зміни у суспільстві. В.І. Шакун у своїй роботі “Суспільство і злочинність” відмічав, що реформи державного, суспільного та економічного устрою потягнули зміни способу життя людей та суспільства в цілому, породжують нові соціальні явища, які не тільки негативно впливають на життя людей, але й стають базою для вчинення злочинів, сприяють зменшенню вартості соціальних цінностей, визнання пріоритетів тощо [12, с.3]. До них відноситься вплив ЗМІ (пропаганда культури

Ці та багато інших суспільних та психологічних особливостей, які можуть характеризувати звалтування з різних сторін, на думку автора, відносяться до причин його латентності. Сам факт падіння кількості зареєстрованих злочинів можна вважати показником зростання її латентності. На думку І.О. Сорокіна, "...поводження прихованої злочинності є прямо протилежною у порівнянні з відомою "зареєстрованою" злочинністю..." [11, с.40]. Проте в літературі немає єдності думок щодо рівня латентної злочинності.

За даними В.Ф. Оболенцева, середній відсоток латентних звалтувань в Україні складає 46,7 % [11, с.37]. Дайтоні Рассел (Каліфорнія, США) рівень латентності звалтування в США оцінює у 85 % [13, с.117]. Причини і рівень латентності іноді пояснюються суспільними стереотипами. За словами В.Є. Христенко, 48 % потерпілих не звертається до правоохоронних органів з заявою про факт вчиненого звалтування через впевненість у тому, що "оприлюднення факту погіршить їх соціальний статус" [14, с.138-139]. З цього можна зробити висновок, що, хоча більшість потерпілих (за дослідженнями авторки статті) походять з середнього або нижчого соціального прошарку (мають середній рівень освіти, некваліфіковану працю або безробітні), найбільша латентність саме серед осіб, для яких соціальний статус має велике значення. Вже згаданий В.Ф. Оболенцев виділяє серед причин латентності звалтування: не найкращу роботу правоохоронних органів (наприклад, відмову в прийнятті заяви, неналежне реагування на неї тощо) через надмірне навантаження [11, с.61]; не усвідомлення жертвою злочинного характеру посягання [14, с.59] (через вказане вище ставлення людей до агресії та статевої відносин) та ін.

Одним з показників кримінально-правової структури звалтувань є розгляд цього злочину за частинами статті 152 КК через специфіку кожної з них. Так, згідно з результатами кримінологічного дослідження авторки шляхом аналізу 265 архівних кримінальних справ, розглянутих місцевими й апеляційними судами 6-ти областей України за період 2001-2004 років, більше всього осіб вчинило злочини, передбачені ч.3 ст.152 КК України, тобто "звалтування, вчинене групою осіб, або звалтування неповнолітньої чи неповнолітнього". За дослідженнями авторки, вони складають 53,4 %. Це свідчить про те, що злочинці посягають на найбільш незахищений прошарок населення – на неповнолітніх та/чи малолітніх осіб, які не можуть в силу фізичних та психологічних особливостей чинити відповідний опір, а також не можуть через вік усвідомити характер вчинюваних з ними суспільно-небезпечних дій, наслідки яких можуть спостерігатись протягом всього майбутнього життя потерпілої особи. На другому місці – злочини, передбачені ч.4 ("Звалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки, а також звалтування малолітньої або малолітнього") та ч.1 ("Звалтування, тобто стате-

ві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи") ст.152 КК України (що складає 19 % та 14 % відповідно)⁶.

Привертають увагу злочини, за якими було засуджено гвалтівника у сукупності зі ст.152 (117 КК): ст.153 (118 КК); ст.296 (206 КК); ст.185, 186, 187 КК України (2001) та ін. Ч.2 ст.152 КК України – 13,6 %. Більшість звалтувань (44 %) було вчинено одноособово, вдвох – 26 %, втроях – 14 %, групою більше 4-х осіб – 16 %. Усі ці групи характеризувалися попередньою змовою співучасників; не виявлено жодної організованої групи, як форми співучасті.

За формою вини звалтування вчиняється лише з прямим умислом [15, с.85]. Одним з елементів кримінально-правової характеристики звалтування є розгляд повторності, сукупності та рецидиву злочинів. 36,2 % злочинців були раніше судимими. З них 66 % мали 1 судимість на момент винесення вироку про звалтування; 19 % – 2 судимості; 9,6 % – 3 та 4,5 % – мали більше 3-х судимостей. Заслуговує на увагу загальний рецидив злочинів (повторність, пов'язана з засудженням винного). 54,5 % раніше були засуджені за корисливі злочини; 38,6 % – за корисливо-насильницькі; 18,9 % – за злочини проти громадського порядку; за насильницькі злочини – 9,1 %⁷. За результатами дослідження авторки, має місце також спеціальний рецидив. 16,7 % гвалтівників раніше були засуджені за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості. Повторність, яка не пов'язана з засудженням винного, складає 58,7 %. В сукупності зі звалтуванням 12,3 % осіб вчинили хуліганство (ст.296 КК України); корисливі та корисливо-насильницькі злочини, передбачені ст.ст.185, 186, 187 КК України, що склало 8,9 %, 11,3 %, 11,0 % відповідно. Решта (близько 20 %) засуджені за інші злочини⁸.

При аналізі кримінологічної структури звертає на себе увагу "географія", місце вчинення, час, спосіб та інші показники.

Що стосується "географії" звалтувань, то на Сході України реєструється більше злочинів, що розглядається, ніж на Заході. Абсолютне лідерство у цьому належить Донецькій області, в якій середня кількість зареєстрованих звалтувань у 3,3 рази перевищує їх середній рівень по 27 регіонах держави. Серед причин, на наш погляд, є наступні: 1) більшість населення у цьому регіоні не є корінним. Донбас створювався з вихідців із різних регіонів Російської імперії, а згодом – з СРСР з метою формування вуглевидобувної та металургійної промисловості; 2) за усі часи, включаючи сьогодення, не були створені відповідні умови для задоволення соціальних потреб для людей, які займалися низько кваліфікованою, важкою та небезпечною працею на виробництві [16, с.355-357; 17, с.455-457]; 3) Донецька область має найбільш високу густоту населення [18, с.121], через що кількість зареєстрованих злочинів є більшою, ніж в областях, де густота населення є меншою.

насильства з телеекранів, романтизація злочинного способу життя тощо). За американськими дослідженнями, має місце пропаганда легких статевої стосунків з раніше абсолютно незнайомими людьми, порівнюючи їх з буденними речами, зводячи їх до одного рівня сприйняття, що пояснюється свободою дій. Подібне явище на початку ХХ ст. отримало назву "стакан виттої води" [14, с.142]. Прикладом є наведений Д.В. Рівманом та В.С. Устиновим так званий вибірково-некритичний тип потерпілої (особи – А.Л.) з негативною поведінкою при вчиненні звалтування.

⁷ Наведені відсотки в сумі складають більше 100 %, оскільки нерідко особи раніше були засуджені одночасно за декількома злочинами.

⁸ Наведені відсотки видів в сумі складають менше 100 %, бо поряд зі звалтуванням не всі злочинці вчинили інші злочини. Тут за 100 % прийнята загальна кількість засуджених осіб. Проте загальна кількість відсотків в сумі складає більше 58,7 % (доля повторності, яка не пов'язана з засудженням винного), бо нерідко гвалтівник вчиняє кілька з вказаних злочинів.

Також звертає увагу і те, що, хоча майже кожна родина пов'язана з шахтами, серед гвалтівників шахтарі представлені в одиничних випадках, бо більшість складають особи з нижчих прошарків населення, які або взагалі не працювали, або працювали на низько кваліфікованих, погано оплачуваних роботах.

Узагальнення даних архівних кримінальних справ, проведене авторкою, свідчить про те, що зґвалтування є досить однорідним злочином, особливості якого не можна пов'язати зі специфікою різних регіонів України, за винятком ряду рис, які є характерними для конкретної місцевості.

Показником кримінологічної характеристики є також місце вчинення зґвалтування. Першість за кількістю цих злочинів посідають приватні квартири (31,3 %), причому у 53 % вони належать потерпілим, що є показником рівня довірливості між сторонами. На другому місці – лісопосадки (14,1 %) та безлюдні частини вулиці (10,7 %). У більшості таких справ встановлена необачна поведінка потерпілих, у яких притушено почуття небезпеки. Решта, біля 44 %, включає в себе інші місця вчинення зґвалтування (серед них, наприклад, салон автомобіля, територія парку, пустирів, приміщення закритого кафе, підсобне приміщення тощо).

При визначенні найбільш криміногенного часу вчинення злочину, авторкою досліджувалися: час доби, день тижня та пора року, коли вчиняється зґвалтування. Згідно з результатами проведеного дослідження чітко видно найбільш криміногенну частину доби. Нею є ніч (39,5 %). Максимально небезпечним часом є період з 20.00 до 24.00 (34,7 %) та з 00.00 до 4.00 (27,6 %). Одним з пояснень цього може бути те, що, за фабулами архівних кримінальних справ, саме у цей час особи вживали спиртні напої (і злочинці і потерпілі особи) або перебували у безлюдних криміногенних місцях вночі (про що йшлося вище). Разом з тим, дослідженням не встановлено абсолютне домінування у вчиненні зґвалтування того чи іншого дня тижня. Це видно з порівняння найбільш і найменш криміногенного дня тижня з середнім показником у відсотках. Так, найменш криміногенним є вівторок (12,5 %), найбільш – п'ятниця (21,2 %), а середній показник дорівнює 16,2 %. Звичайно, можна стверджувати, що максимально криміногенними є вихідні дні – субота та неділя – 18,1 % та 17,4 % відповідно. Проте, як уявляється, не можна абсолютизувати останній показник, бо 58,4 % злочинців є безробітними, для яких дні не поділяються на буденні та вихідні. Подібна ситуація спостерігається при розгляді пори року. Найбільш криміногенною порою є літо – 31,7 %, найменше – осінь (21,7 %) при середньому показникові 26 %. Саме ці показники необхідно враховувати при розробці профілактичних рекомендацій.

Одним із показників кримінологічної структури зґвалтувань є спосіб його вчинення, тобто не лише певний метод, порядок, послідовність рухів, що застосовуються під час учинення цього злочину. Спосіб охоплює найбільш типові прийоми й засоби, сукупність яких і складатиме його характеристику при вчиненні окремого виду злочинів, зокрема, зґвалтування, що дає змогу визначити його специфіку, проринкнути в механізм злочинної поведінки, виявити детермінанти останньої з метою розробки заходів їх попередження. Як вбачається, обов'язковим способом учинення зґвалтування є насильницький статевий акт, а фізичне чи психічне насильство, або використання безпорадного стану потерпілої особи необхідно сприймати як

засіб його вчинення та, у деяких випадках, як додатковий спосіб (у разі наявності у гвалтівника психічних та сексологічних відхилень, при яких без застосування насильства щодо жертви, насильницький статевий акт є неможливим). Дослідження показало, що неможна виділити єдиний спосіб (засіб) застосування насильства, бо при вчиненні зґвалтування нерідко обирається декілька шляхів впливу на жертву з метою усунення її опору, доведення до безпорадного стану або вчинення зґвалтування, у якому статевий акт матиме сексологічні відхилення (збочення). Так, найчастіше серед фізичного насильства зустрічається стримування рухів жертви під час гвалтування (63,1 %), на другому місці – подолання фізичного опору (наприклад, перешкоджання нанесенню ударів шляхом скручування рук) (44,1 %); за ними йде нанесення побоїв, ударів (28,3 %); фізичне знущання (15,2 %) (дії, які завдають особі особливого мучення); решта (наприклад, спроби привести жертву до безпорадного стану шляхом заливання горілки до рота) (1,4 %) ⁹. Серед видів психічного насильства найчастіше (у 70,3 %) застосовуються погрози вбивством, фізичною розправою, які в більшості випадків жертва сприймає як реальні через "яскраве" описання гвалтівником їх реалізації, через що не чинить опір. Іноді також застосовується шантаж (1,4 %) та інші випадки (1,4 %). В 11,7 % мало місце використання безпорадного стану при вчиненні зґвалтування. У 41,2 % випадках жертву довели до такого стану побоями та (або) одурманюючими речовинами, що також можна сприймати як прояв фізичного насильства. У такій же кількості (41,2 %) жертви перебували в безпорадному стані через похилий або малолітній вік; 6,0 % – в результаті алкогольного сп'яніння; 4,0 % жертв, за результатами даних судово-психологічних експертиз, мали психологічні особливості. Прикладом може бути наступна кримінальна справа. Чотири гвалтівника, запросивши свою неповнолітню знайому погуляти до безлюдної місцевості, зґвалтували її, погрозували вбивством, намагалися вбити. Під час вчинення зґвалтування потерпіла не чинила опір. Для з'ясування причин такої поведінки останньої слідчим призначена судово-психологічна експертиза ¹⁰. У її висновку зазначалося: 1. Індивідуально-психологічні особливості жертви могли мати вплив на її поведінку у ситуації, що склалася, а саме: підкорюваність, уразливість, пасивність, ригідність та інтровертивність, як недостатня гнучкість, у способах діяльності та спілкуванні. 2. Враховуючи інтелектуальний розвиток, особистісні особливості, емоційний

⁹ Наведені відсотки видів фізичного насильства в сумі складають більше 100 %, оскільки один і той же злочин може вчинятися із застосуванням декількох видів фізичного насильства.

¹⁰ У даному випадку йдеться про визначення психологічних особливостей неповнолітніх осіб, які не опирались або через нерозуміння суспільної значимості вчинюваних з ними суспільно небезпечних дій (через малолітній вік, психічні вади), або, розуміючи злочинний характер дій гвалтівника, не могли чинити опір через ці психологічні особливості. З метою їх встановлення призначається судово-психологічна експертиза. (Згідно з ч.1 п.9 Постанови Пленуму Верховного суду України "Про судову практику у справах про зґвалтування та інші статеві злочини" від 27.03.1992 р., № 4 [19, с.93]; п.15 Постанови Пленуму Верховного суду України "Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах" від 30.05.1997 р., № 8 [20, с.436]; п.п.148-152 Інструкції "Про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень" за наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 р., №53/5 (у редакції Наказу міністерства юстиції України від 30.12.2004 р., № 144/5) [21, с.324].

стан жертви та зміст ситуації, що досліджується, потерпіла могла розуміти характер і значення вчинюваних з нею дій. 3. З погляду на індивідуально-психологічні особливості жертви і зміст ситуації, що досліджується, потерпіла не могла чинити опір. Тобто вона перебувала у безпорадному стані. 2,0 % потерпілих, за даними авторки, знаходилися у хворобливому стані (скажімо, психічне захворювання, яке не дає розуміти значення вчинюваних з нею дій, а також чинити опір, поламана нога тощо).

Нами досліджувався і такий елемент кримінологічної структури зґвалтування, як мотив, що є активним станом психіки, який спонукає індивіда до дій [22, с.143-144]. За часів СРСР вважалось, що єдиним мотивом вчинення зґвалтування є сексуальний. Проте сьогодні в літературі можна знайти безліч поглядів на цю проблему, аж до відмови від наявності сексуального мотиву у деяких випадках зґвалтування. Але, виходячи з сутності цього злочину, на нашу думку, в його основі лежить саме сексуальний інстинкт (незалежно від того, чи є він викривлений патологіями особистості чи психіки), а, отже, і сексуальний мотив. Причому він існує незважаючи на мету; на те, чим керувався злочинець, які психічні/психологічні розлади він мав. Ступінь усвідомлення мотиву значення не має, бо його наявність обумовлюється фізіологічною стороною вчинення зґвалтування. Інша справа, коли цей мотив може бути вже свідомо окрашений у якийсь інший. Ілюстрацією є наступні дані. У кримінальних справах мотиви були встановлені лише у 4,3 %, бо вони є факультативною ознакою суб'єктивної сторони вчинення зґвалтування і не впливають на кваліфікацію злочину¹¹. Серед зазначених мотивів були наступні: знущання над потерпілою особою (дії, спрямовані на спричинення особі тілесних та моральних страждань), помста, сексуальні мотиви, самозатвердження, ненависть до жінок тощо. На перший погляд може здатися, що деякі з цих злочинів є, так би мовити, "безмотивними", оскільки вчиняються вони, по-перше, у стані сильного алкогольного сп'яніння, по-друге, жертва була незнайомою раніше зі злочинцем, по-третє, умисел на вчинення зґвалтування виник раптово. На нашу думку, такі злочини можуть бути вчинені з суто сексуальних (де у злочинців рівень потреб не перевищував інстинкти), а також з інших мотивів, які, за словами Ю.М. Антоняна, можуть не усвідомлюватись через наявність психічних аномалій [23, с.13-14].

Заслуговують на увагу ступінь тілесних ушкоджень, отриманих жертвою при вчиненні зґвалтувань. У 78,7 % мали місце легкі тілесні ушкодження обох видів, передбачені ч.1, ч.2 ст.125 КК України, 2,6 % – ушкодження середньої тяжкості. Тяжкі тілесні ушкодження були лише у 0,7 %, проте майже всі вони стосувались розладу психічної діяльності в результаті зґвалтування, що виявилось під час досудового розслідування. Матеріали кримінальних справ не містять відомостей про стан здоров'я потерпілих після вчинення злочину, отже, можна припустити, що кількість осіб, які отримали психічні захворювання внаслідок вчиненого злочину, є значно більшою. 2,7 % потерпілих осіб взагалі не мали тілесних ушкоджень.

Окремим пунктом необхідно, як уявляється, виділити справи, де гвалтівником було вчинено вбивство своєї жер-

тви. 20,8 % гвалтівників засуджені за вчинення вбивства. 15,3 % потерпілих вбито. Такі справи характеризуються деякими особливостями конкретної життєвої ситуації вчинення злочину, особистості злочинця тощо та потребують окремого розгляду. Для ілюстрації є наступна фабула: вночі взимку троє осіб в стані алкогольного сп'яніння напали з хуліганських мотивів на охоронця психіатричної лікарні, майже одночасно на жінку та стороннього чоловіка. Жінку зґвалтували, потім усіх вбили та забрали їхні речі. Особистість вбитої, стороннього чоловіка та виразних мотивів слідством не встановлено. За даними судово-психіатричної експертизи, особи визнані осудними, без психічних відхилень [24]. Цей приклад показує високий рівень цинізму, невизначеність мотивів вчинення злочинів, крім, звичайно, хуліганських, та, можливо, сексуальних. Проте встановлення останніх слідчим чи дослідником за матеріалами кримінальної справи є неповним, бо рефлексія не може забезпечити відтворення процесу прийняття рішення самим злочинцем.

До кримінологічної характеристики зґвалтування, згідно з наведеним вище визначенням, мають входити і особистості злочинця та потерпілої особи. Проте у цій статті авторка навмисно не розкриває усі особливості їх кримінологічних рис через великий обсяг та потребу у більш детальному розгляді останніх. Наведемо лише деякі.

За нашими дослідженнями, 100 % засуджених за вчинення зґвалтування є чоловіки. Найбільш криміногенним віком злочинців є 19-23 роки, тобто 31,9 % від загальної кількості засуджених. На другому місці – вік від 14 до 18 років, що складає 24,3 %. Далі йдуть вікові категорії 24-29 та 30-35 років по 23,7 та 10,3 % відповідно. Решта (36-68 років) склала близько 10 %. Ці дані допомагають виділити прошарок суспільства, який найбільш часто вчиняє зґвалтування. Цим віковим категоріям відповідає певний статус, сімейний стан та інші соціально-демографічні показники. 79,5 % з них є неодруженими (ця кількість, як впливає, є досить характерною для найбільш чисельних вікових груп). З них близько 11% є розведеними. 20,5 % перебувають у зареєстрованому шлюбі. Про певний соціальний прошарок свідчать дані й щодо зайнятості та роду занять. 57,4 % є безробітними та лише 13,0 % навчаються. Серед працюючих більшість є робітниками. Важливими є дані про освіту. 35,6 % осіб мали неповну середню освіту, причому не через те, що були у віці школярів. Багато з них нічим не займалися, пиячили; 1,6 % осіб взагалі не мали жодного класу освіти, навичок письма. 36,2% були судимими, причому 16,7 % - за статеві злочини. Велика кількість (90,7%) зґвалтувань вчинені у стані алкогольного сп'яніння. Моральні якості та установки злочинця встановити точно досить важко, бо у 25,2 % справ відсутня характеристика злочинця. 21,1 % вона є негативною, у 56,7 % – позитивною. Іноді підхід до неї є формальним.

50,3 % потерпілих складає категорія осіб у віці 13-19 років. На другому місці – від 24 до 32 років (15 %) та від 20 до 23 років (14,4 %). Особливу увагу привертають справи, де потерпілими є особи у віці 4-6 та 71-81 років (1,5 % та 3,7 % відповідно). Ці категорії потерпілих за віком, хоч і не є чисельними, проте конкретна життєва ситуація та механізм вчинення зґвалтування (на відміну від інших категорій) не є типовими.

Із загальної кількості потерпілих 79,5 % були неодруженими, 3,4 % - розведеними; 3,1 % перебували у фактичному, 10,5 % - у зареєстрованому шлюбі. 24,7 %, перебуваючи у працездатному віці, були безробітними. Як і зло-

¹¹ Доведення мотиву, у даному випадку, хоч і не впливає на кваліфікацію, проте яскраво характеризує особистість злочинця, дозволяє проникнути до механізму його вчинення з метою попередження.

чинці, більшість потерпілих (36,1 %) мали неповну середню освіту. Проте, на відміну від нападників, це можна у більшості пояснити шкільним віком великої кількості потерпілих. Середня та спеціальна освіта – у 31,5 та 12,5 % відповідно. 41,8 % навчалися на момент вчинення злочину. Кількість судимих є незначною і складає менше 1 %.

При характеристиці потерпілої особи необхідно врахувати попереднє спілкування її з гвалтівником. 36,3 % до вчинення злочину були знайомими; близько 15 % з них були родичами. 63,7 % раніше знайомі не були. У 42,6 % ініціатором знайомства був злочинець. 79,8 % потерпілих перебувало у нормальному стані. Проте, за аналізом фактів кримінальних справ, це не може свідчити про їх “ідеальну” поведінку.

Таким чином, згвалтування є найтяжчим серед злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, що виражається у високій латентності, причинами якої виступають суспільні стереотипи; а також в особливостях роботи правоохоронних органів; у тяжких наслідках злочину; у тому, що згвалтування є показником, індикатором моральності у суспільстві та ін. Зміни рівня та спадаючої динаміки згвалтувань, зниження їх кількісних показників, зміни у суспільних відносинах і психології людей тощо підкреслюють актуальність створення кримінологічної характеристики згвалтування за новітніми даними. Характерні риси місця, часу, способу, мотиву вчинення згвалтування, кримінологічна характеристика особистостей злочинця та потерпілої особи надають яву про типовий механізм вчинення цих злочинів, що є передумовою розробки заходів їх попередження. Дослідження зазначених проблем – завдання наступних наукових статей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонян Ю.М., Голубев В.П., Кудряков Ю.Н. Изнасилования: причины и предупреждение. Пособие. –М.: ВНИИ МВД СССР, 1990. –192 с.
2. Гульман Б.Л. Сексуальные преступления. –Харьков: ИМП “Рубикон”, 1994. –271 с.
3. Дьяченко А.П. Проблемы борьбы с изнасилованиями. –М.: ВНИИ МВД СССР, 1981. –64 с.
4. Елемисов Г.Б. Изнасилование как тяжкое преступление против чести и достоинства женщины. –Караганда: Карагандинск. высш. шк. МВД СССР, -1976. –149 с.
5. Кальман А.Г. Криминологическая характеристика, детерминация и предупреждение изнасилований: 12.00.08: Дис... канд. юрид. наук. –Х., ХЮИ, 1986. –219 с.
6. Внуков В.А., Эдельштейн А.О. О характере личности правонарушителя и механизмах правонарушений в области половых отношений // Правонарушения в области сексуальных отношений: Сб. статей. –М.: Изд-во Мосздраотдела, 1927. –С.23-76.
7. Яковлев Я.М. Судебная экспертиза при расследовании половых преступлений. –Душанбе: Ирфон, 1966. –152 с.
8. Косенко С. Поняття кримінологічної характеристики статевого злочинів щодо неповнолітніх //

Підприємництво, господарство і право. - 2003. -№ 5. – С.104-105.

9. Голина В.В. Криминологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом. Соціально-правове та криминологічне дослідження. –Х.: Регіон-інформ, 2004. –212 с.

10. Криминология: Учебник /Под общ. ред. А.И. Долговой. –М.: Изд-во НОРМА, 2002. –848 с.

11. Оболенцев В.Ф. Актуальні проблеми латентної злочинності: 12.00.08: Дис... канд. юрид. наук. –Х.: НЮ-АУ, 2001. –185 с.

12. Шакун В.І. Суспільство і злочинність. –К.: Атака, 2003. –784 с.

13. Ривман Д.В., Устинов В.С. Виктимология. –СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, -2000. –332 с.

14. Христенко В.Е. Психология жертвы: Учебное пособие. –Х.: Консум, 2001. –256 с.

15. Кримінальне право України: Особлива частина. Підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів освіти /Бажанов М.І., Баулін Ю.В., Борисов В.І. та ін.; За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. –Київ-Харків: Юрінком Інтер-Право, 2001. –494 с.

16. Мельник Л.Г., Верстюк В.Ф., Демченко М.В. та ін. Історія України: Курс лекцій: У 2-х кн. –Кн.2. XX століття: Навч. посіб. –К.: Либідь, 1992. –464 с.

17. Мельник Л.Г., Гуржій О.І., Демченко М.В. та ін. Історія України: Курс лекцій: У 2-х кн. –Кн.1. XX століття: Навчальн. посібн. –К.: Либідь, 1991. –576 с.

18. Заставний Ф.Д. Географія України: У 2-х кн. –Львів: Світ, 1994. –472 с.

19. Постанова Пленуму Верховного суду України “Про судову практику у справах про згвалтування та інші статеві злочини” від 27.03.1992 р., № 4 // Збірник постанов Пленуму Верховного суду України у кримінальних справах: 1973-2000.–Х.: Одісей, 2001. –С.91-99.

20. Постанова Пленуму Верховного суду України “Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах” від 30.05.1997 р., № 8 // Там само. –С.431-439.

21. Наказ Міністерства юстиції України «Інструкція “Про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень” від 08.10.1998 р., № 53/5 (у редакції Наказу міністерства юстиції України від 30.12.2004 р., № 144/5) // Офіційний вісник України. Щотижневий збірник актів законодавства. –К., 2005. –№ 5. –С.276-326.

22. Подиличак О.Н. Уголовно-правовое и психологическое понятие мотива преступления // Проблемы законности. Респ. міжвідом. наук. зб. -2001. –Вип.47. –С.142-146.

23. Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступность и психические аномалии /Отв. ред. В.Н. Кудрявцев. –М.: Наука, 1987. –298 с.

24. Кримінальна справа №1-22/04, розглянута Апеляційним судом Львівської обл. у 2004 р.

Надійшла до редколегії 21.03.2006

ЛУКАШ А.С. КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИЗНАСИЛОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Предоставлена криминологическая характеристика изнасилования в соответствии с новейшими данными.

LUKASH A.S. CRIMINOLOGICAL'S CHARACTERISTIC OF RAPE IN UKRAINE

The criminological's characteristic of rape is given according to the newest the data.